

„A jelen nem lévő nem veheti észre a jelenlévőt.”

Martin Buber

Hanula Gergely

A KONKORDANTÍV SZÖVEGÉRTÉS SZEREPE AZ ÚJSZÖVETSÉG ÉRTELMEZÉSÉBEN AZ ÓEGYHÁZ ÉS A SZÖVEGKEZELŐ SZOFTVEREK KORÁBAN

A lelkész ritkán kérdez. Hozzánk nőtt a megmondóember szerepe, Isten földi szóvivőjeként – úgy tűnik – a kinyilatkoztatás műfaja áll hozzánk a legközelebb. Nemrég mégis egy olyan lelkész körben jártam, ahol a második napon, kibújva a mindentudás álcájából, a revideált Újfordítású Bibliához készülő kommentár kapcsán a következő kérdést tették fel: kell-e, hogy egy Biblia-kommentár ihletett legyen? A kérdés akkor, ott nem talált érdemi feleletre. Én most megpróbálok választ adni erre az egyszerű kérdésre. És többnyire olyanok olvassák e sorokat, Biblia-olvasó egyháztagok, Biblia-magyarázó lelkészek, egyháztanító teológus doktorok, püspökök, akik régóta próbálják megérteni a Biblia szövegét, így pontosan meg tudják ítélni mindazt, amiről szólni készülök.

Két példából indulok el: az óegyház Biblia-értelmezési gyakorlatának egy fontos elemét mutatom be elsőként, az Írás különböző helyein elszórtan megtalálható, mégis egy-egy kifejezésre felfűzhető, egymást magyarázó helyek együttes értelmezésének eljárását; majd rátérek egy nagyon hasonlóan felhasználható mai segédeszköz, a Biblia szövegét kezelő szoftverek szövegértésre gyakorolt hatására. E két példa ismertetése során azt az értelmezési keretet igyekszem felvázolni, amely Biblia-értésünket meghatározza.

Mielőtt azonban ilyen nagyot ugranánk vissza az időben, egy dolgot szeretnék tisztázni: amikor a Bibliáról beszélek, úgy beszélek róla, mint Szentírásról, amely egyfelől szent, mert benne Isten szól az emberhez, másfelől írás, ennek minden sérülékenységgel és korlátjával. És nem próbálok a rossz értelemben idealizált tudományos pártatlanság kívülállásával beszélni, hanem a Polányi által személyes tudásként körvonalazott érintettséggel. Ez a

különbségtétel alapvetően fontos előadásom tárgyának megértésében, ezért a mottóként választott Buber-idézet: „A jelen nem lévő nem veheti észre a jelenlévőt.”

Az ógyház Szentírás-értelmezésére szokás úgy tekinteni, mint a szöveg egyszerű, szó szerinti értelmét semmibe vevő allegorizálásra. A témában járatosabbak a közép-korban elterjedt négy szintű írásértelmezés forrásaként tekintenek erre a korszakra, ahol a Biblia szövegének *szó szerinti* értelmezése mellett megkülönböztettek még egy *erkölcsi*, egy *allegorikus* (átvitt) és egy *jövőbe mutató* értelmet is. Elég Alexandriai Kelemen *Stromata* című munkájába belelapozni, hogy jogosnak érezzük ezt a véleményt.¹

A keresztyén írásértelmezés történetéből ki ne ismerné Órigenés, az allegorista nevét, és vele szembeállítva az antiokhiai iskola történeti-kritikai értelmezését? Az allegória nekünk idegen és ijesztő, mert szabadságát felelőtlenységnek érezzük – könnyebb ezt mondani, mint elviselni a gondolatot, hogy minden felelőség az értelmezőt terheli –, és kimondatlanul is hálásak vagyunk az őt sújtó egyházi átokért, melyet rávetíthetünk erre az értelmezésre is. A történeti-kritikai megközelítésben viszont döntésektől óvakodó saját szemléletünk őseredetét látjuk igazolva, és nem szívesen vesszük tudomásul, hogy ugyanaz az 5. ökumenikus zsinat mondta ki az anathematát az antiokhiai iskola vezéralakjára, Mopsuestiai Theodórosra is, mint Órigenésre. Úgy tűnik, egyik eljárás sem óv meg a tévedéstől.

De most nem a szó szerinti vagy az átvitt értelem különbségéről akarok beszélni, hanem arról az értelmezési keretről, amely e megközelítések mögött csöndben meghúzódik. Mert bár súlyos politikai és személyes ellentétek rajzolódnak ki az egyházatyák soraiban, a most tárgyalandó eljárás valamennyiük számára természetes, kézenfekvő.

A legvilágosabb mégis Órigenés megfogalmazásában, akinek a Szentírás helyes értelmezése nem más, mint Krisztus, a testet öltött Ige helyes megismerése.² Erre pedig az Írás isteni ihletettségének felismeréséből lehet eljutni. Mert az isteni eredet az Írás egészét áthatja, a testét alkotó betűket éppúgy, mint értelmét, tehát *az Írás mint isteni alkotás egyetlen harmonikus egész, melynek összhangja felfedezhető a hozzáértő számára.*³ Nem mindenki jut el ugyanolyan mélységű ismeretre: van, aki csak a betűig jut el, de aki keresi, az a betűszerinti értelem mögötti mélyebb, lelki értelmet is megtalálhatja, melyet az előbbi elfed a legtöbb ember elől. Az ihlető Lélek ugyanis Órigenés szerint azzal a céllal íratta meg a Szentírást, hogy egyfelől felfedje az ember előtt a kimondhatatlan misztériumokat, másfelől viszont elrejtse ezeket azoktól, akik nem képesek ennek megismeréséért erőfeszítéseket tenni.⁴

¹ Pl. CLEMENS ALEXANDRINUS: *Stromata*. V.4.21. E korszak írásértelmezésének alapos összefoglalását lásd: SIMONETTI, Manlio: *Biblical Interpretation in the Early Church: An Historical Introduction to Patristic Exegesis*, Transl. HUGHES, J. A., Edinburgh, T. & T. Clark, 1994. Magyar nyelven példákkal alátámasztott rövid eligazítást próbáltam adni: HANULA Gergely: *Chrysostomos Szentírás-magyarázata, A Szentírás értelmezése a János evangéliumáról elmondott homíliákban*, Budapest, Kálvin Kiadó, 2018, 59–83.

² ORIGENES: *Philocalia* 15,19.

³ Uo., 6,2.

⁴ ORIGENES: *De Principiis* IV. 2,7; 3,8.

Órigenés igen nagy hangsúlyt fektet a betűszerinti értelem megtalálására, mert szerinte a helyes értelmezés megtalálja a kapcsolatot (az összhangot) a Szentírás betűje és lelki értelme között. Egy régi zsidó írásmagyarázati hagyományra hivatkozik, amely az Írást egy olyan házhoz hasonlítja, melyben sok bezárt szoba van, mindegyikben egy másik szobához való kulccsal, és bár minden szobának megvan a kulcsa, igen nagy munka megtalálni a hozzá illőt.⁵ A módszer pedig az, hogy az Írás teljes értelmét kell keresni, azaz a szó szerint lehetetlen helyeket „lelkileg összekapcsolva”, együtt kell értelmezni azokkal, melyek szó szerint is érthetők.⁶

Ennek a kettős természetű Írásnak az egységébe vetett hit jelenti a patrisztikus szövegértésnek a keretét. Az értelem megtalálásához a kulcs a szövegben van. Az általános értelemben vett olvasó-központú értelmezéshez képest itt mindig *közösségi értelmezés* történik, a legszélsőségesebb írásmagyarázók is mindig a gyülekezetek érdekét szemük előtt tartva fejtik ki a szöveg értelmét. Ez a közösségi jelleg teljesen világossá válik, ha közelebről megvizsgáljuk előbbi állításunkat, miszerint az értelem megtalálásához a kulcs a *szövegben* van. Mi ez a szöveg? A kanonikus Szentírás. Ki határozza meg, hogy mi tartozik a kánonba? Órigenés válasza egyértelmű: az a kánon, amit a gyülekezetek Szentírásként használnak. Így dönt az Őszövetség esetében az általunk használt szűkebb héber kánonnal szemben a bővebb görög kánon mellett, minthogy a gyülekezetek ezeket a könyveket is Szentírásként olvassák.

Az *értelem* megtalálásához a kulcs a szövegben van. Állításunk másik tisztázandó fogalma az értelem. Órigenés úgy tekintett a szövegre, mint amely az értelmező személyétől függően több értelmet is hordoz. Van, aki kevesebbet, egyszerűbb értelmet talál meg benne, a szó szerintit, és van, aki többet, a szó szerinti mellett lelki értelmet is, legyen az akár morális, akár jövőbe, a mennyei világra vonatkozó.⁷ A szöveg tehát nem egy-, hanem többértelmű. Theodóros viszont úgy vélte, hogy az egyik szövegrésznek szó szerinti értelme van, a másoknak átvitt, de mindig csak egy értelem lehetséges, ezt kell megtalálni.⁸ Aranyszájú Szent János úgy látta, hogy a Szentírásban az ember üdvösségéhez szükséges dolgok mindenki számára világosan vannak megírva. Az egész Írás azonban nem egyformán világos, hanem olyan, mint egy festmény vázlata, melyen csak a körvonalak vannak meg, a színek még hiányoznak a felületről. Aki nem kérdez rá, azt hiheti, hogy készen van a kép, és megelégszik a körvonalakkal, de aki utánajár a színeknek, az ismerheti fel pontosan, hogy kit ábrázol a kép.⁹ Ezzel gyakorlatilag Órigenés álláspontját fogadja el.

Az uralkodó képe gyakori hasonlat a szöveg értelmére az egyházatyáknál. Már Irenaeus is egy mozaikképhez hasonlította az Írást, melynek egyes, különböző színű

⁵ ORIGENES: *Philocalia* 2,3.

⁶ ORIGENES: *De Princ.* IV. 3,5.

⁷ ORIGENES: *Contra Celsum* VII.20; vö. még LUBAC, Henri de: *Exégèse médiévale: les quatre sens de l'écriture*, Paris, Aubier, 1959, I., 203–204.

⁸ Vö. SIMONETTI: *Biblical Interpretation*, 69–70.

⁹ CHRYSOSTOMUS: *Ad illuminandos catecheses*, 2.3. Vö. még LAMPE, G. W. H.: *The Biblical Origins and Patristic Development of Typology*, in *Essays on Typology*, Ed. G. W. H. LAMPE – K. J. WOOLCOMBE, Naperville, Ill., Alec. R. Allenson, Inc., 1957, 39–75.

lapocskáiból áll össze az egész kép. A mozaiklapocskákból azonban nemcsak a király képe rakható össze, hanem akár egy rókaé is, ezért kell ragaszkodni ahhoz a vezérfonalhoz, de nevezhetem talán summának is, amit a keresztelési hitvallásban kapott.¹⁰ Ez a hit mércéje, az igazság kánona, ez az az előzetes megértés, hipotézis, amely a helyes értelmezést meghatározza, lehetővé teszi. Így tehát nemcsak a szöveg meghatározásában van fontos szerepe külső tényezőnek (a gyülekezeteknek), hanem abban is, hogy a hitvallás révén mintegy számárvezetőt biztosít a helyes megértéshez.

A hasonlatnak van még egy fontos eleme: a *részletek* szerepének hangsúlyozása. Mind Irenaeus mozaiklapocskái, mind Aranyaszájú színei azt fejezik ki, hogy a végső kép a részletek aprólékos megismerésén keresztül érhető el. Minden részlet az egész mérlegén mérlegelve fedi fel a maga, és azon keresztül végül az egész jelentését. Íme, a hermeneutikai kör antik megfogalmazása.

A konkordáns szövegértés egy sajátos példaként nézzük meg Órigenés János-kommentárjából az evangélium kezdetének magyarázatát! „*Kezdetben volt az Ige* – Nemcsak a görögök tartják sokjelentésűnek a »kezdet« szót, hanem ha valaki az Írás minden helyéről összegyűjtené ezt a szót, és megvizsgálná, hogy mire használatos az egyes helyeken, a Szentírásban is többjelentésűnek találná azt.”¹¹

Az első fontos eleme Órigenés jelentéskeresésének az az elhatárolás, amit a görög nyelvű bibliai szöveg és a „görögök” között megvon. A görög kultúra egyik fellegrárában a hellén kultúrába belenevelkedett alexandriai tudós különbséget tesz aközött, hogy mit jelent egy szó görög anya- és kultúrnyelven, és mit a szintén görög nyelvű Bibliában. Mit mond ki ezzel? Hogy sem a köznapi nyelv, sem az irodalmi nyelv jelentései nem használhatók magától értődő módon a vallás nyelvében.

A másik fontos vonása ennek a jelentéskeresésnek, hogy az Írás minden helyén meg kell vizsgálni az adott szó értelmét. Órigenés így keresi az ἀρχή szó jelentését, és hétféle értelmét találja az Írásban:

1.) A *változás* mellékjelentésével mint egy útnak vagy hosszúságnak a kezdete, pl. Péld 16,7 ἀρχὴ ὁδοῦ ἀγαθῆς τὸ ποιεῖν τὰ δίκαια (ez a héber szövegtől eltérően ennyit jelent: „Egy jó út kezdete az igaz dolgok cselekvése.”) – a jelentéshez társított kép itt az Istenhez vezető úton való elindulás.

2.) A *sorrendiség* jelentésárnyalatával, mint pl. Gen 1,1 „Kezdetben (ἐν ἀρχῇ) teremté Isten az eget és a földet”.

3.) A származás mellékjelentésével, *amiből* valami létrejön. Itt Órigenés nem idéz szó szerint csak a létező anyagból, és a semmiből való teremtés tanára hivatkozik, utalva a Makkabeusok könyvére és Hermas Pásztorára. (A szóhasználatot egyik jelzett forrásban sem tudtam azonosítani.)

4.) A származás mellékjelentésével, *aminek formájára* valami létrejön, mint Krisztus az Atya képére, ahol a példaként hozott Kol 1,15-ben szintén nem fordul elő az ἀρχή kifejezés (ὅς ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, πρωτότοκος πάσης κτίσεως „aki a láthatatlan Isten képe, elsőszülött minden teremtmény előtt”).

¹⁰ IRENAEUS: *Adv. haer.* I.1.20.

¹¹ ORIGENES: *Commentarii in Evangelium Joannis* I.16.90

5.) A *tanulás alapelemei* értelmében, mint például a Zsid 5,12-ben: „Mert mostanra már tanítóknak kellene lennetek, mégis arra van ismét szükségetek, hogy Isten beszédeinek alapelemeire (τὰ στοιχεῖα τῆς ἀρχῆς τῶν λογίων τοῦ θεοῦ) tanítsanak titeket.”

6.) Egy *cselekvés kezdeteként*, ahol a cselekvésnek van folytatása, vége, mint ahogy a bölcsesség annyiban nevezhető kezdetnek, amennyiben Isten cselekedeteinek kezdete. Hivatkozás nincs.

7.) Miközben az adott helyre vonatkozóan a lehetséges jelentések köréből sorra kizárja a felsoroltakat, a származás mellékjelentésével kapcsolatban talál még egy jelentésárnyalatot, a kezdet jelentheti azt is, *aki vagy ami által* létrejön valami. Itt szintén nincs közvetlen hivatkozás, a 32. zsoltár 9. versét idézi: „ő parancsolt és előállott”, amit a teremtéstörténettel fűz össze: „Legyen világosság!”, és így Krisztus teremtésben betöltött szerepéhez jut el: ő az ἀρχή.

A kizárások során Órigenésnek egyedül a 4. jelentés marad, amelyet a János-prológos kontextusában ellenőriz, majd összefonva a Péld 8,22-vel, ahol a bölcsességről ezt olvassuk: „Az Úr útjának kezdetén (ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ) alkotott engem”, a jánosi „kezdetben”-t összeköti a „bölcsességgel”.

Órigenés eljárása kezdetben megegyezik a modern történeti-kritikai módszerhez szokott olvasóéval. Vesszük a szótárt, végigfutunk a tipizált jelentések lehetőségén. A kérdés az, minek az alapján választunk. Órigenés nem filológiai vagy történeti érvek alapján dönt, hanem a testet öltött isteni szóról szerzett általános bibliaismerete alapján. Csupa olyan igehelyet idéz döntése mellett, melyek egyébként nem tartalmazzák az ἀρχή szót (Kol 1,15; Zsolt 32,9; Gen 1,3).

Lehetne még kimerítőbben elemezni Órigenés eljárását, de első hallásra talán ez is kimerítette figyelmünk szűkre szabott lehetőségeit. Ezért e rövid betekintés után inkább megkísérlem összefoglalni Órigenés olvasási stratégiáját:

1. *A filológiai eljárások* (etimológia, fordítások összevetése, héber-görög szöveg összevetése, szinonimák elhatárolása stb.) *az adatbőség elérésére szolgálnak*. Minél több az információ, annál pontosabb a kép. Órigenés számára ez a megértés alapfeltétele.

2. *A konkordáns szövegértés alapja egy mentális lexikon felépítése a Biblia kulcsfogalmairól*. Nem minden szó egyformán fontos, bizonyos kifejezések mintegy hálót alkotva adják a megértés csomópontjait. Talán úgy határozható meg ezek köre, hogy a köznapi értelemről leginkább eltérő jelentésű kifejezések tartoznak a kulcsfogalmak közé. Láttuk azt is, hogy Órigenés gyűjteménye egyszerre épül az ἀρχή szóra és az általa jelölt gondolati tartalomra, így kerültek bele olyan hivatkozások, melyek magát az ἀρχή szót nem tartalmazzák. (Azt, hogy ez a mentális lexikon írott formát öltött-e, azaz, hogy használt-e florilégiumokat, csak gyanítani tudjuk.)

3. *A szöveg látszólag össze nem illő vagy ellentétes értelmű helyei adják a motivációt a mélyebb megértéshez*, ezek jelentik a kihívást. Kutatásuk vezethet ahhoz a felismeréshez, hogy a szöveg nemcsak egy hangon szólalhat meg, illetve hogy a diszharmonia nem feltétlenül a szövegben van, lehet, hogy én olvasom rossz előfeltételezéssel. De ezek a kihívások nem kívülről érik a szöveget, ezek benne vannak a szövegben.

4. *A szövegértés egy fázisa az asszociációs készségen alapul.* Órigenés óriási energiát fektet a szöveg részleteinek feltárásába és a részletek jelentőségének megértésébe, de a filológia eszköztárának használatából nem következik automatikusan a szöveg megértése. Az értelmező az általa összeállított mentális lexikon, a hitvallás és a kánon értelmezési keretén belül az asszociáció eszközével állítja össze az információmozaikokat egy képpé. Ennek az eljárásnak a modellezésével eddig csak Órigenés szimbólumhasználatára vonatkozóan találkoztam, ott is csak leíró jelleggel. Az allegória rivaldafénybe állítja az asszociáció szabadságát (mások szerint: önkényét), a filológia és a logika eszköztára elrejtí azt, de elkerülni egyik sem tudja.

A fordítások elterjedésével egyre világosabbá vált a konkordáns szövegismeret jelentősége. Az ugyan egy nyelven belül is látható volt, hogy szavak jelentését ilyen – mondhatni – önkényesen kezelő szövegnél, mint a Biblia, szükséges, hogy a szavak jelentését a szöveg alapján állapítsuk meg, de amikor egy másik nyelvre átültetve megváltozik a szöveg eredeti szövege, amely a megértés hálóját adja, és a szavak egyezése többé nem kapcsolja össze a jelentés egészét összeadó mondatokat, akkor nélkülözhetetlenné válik a konkordancia. Így született meg az egyébként a szó szerinti fordítás elvén készült King James Bibliához a Strong-féle konkordancia.

A héber, ill. a görög szavakhoz, pontosabban a szógyökökhöz, számokat rendeltek az ABC szerint, és ezekkel jelölték meg az angol fordítás szavait. Ezáltal tkp. egy héber, illetve egy görög konkordanciát ültettek rá az angol szövegre. Használata nagy körültekintést igényel, mert egy héber vagy görög kifejezés kontextuális jelentéseit egy-egy angol mondatból megérteni és abból egy mentális lexikont összeállítani mérész vállalkozás. Ennek ellenére a mai napig használatban van, online is elérhető, de még 2012-ben is volt új nyomtatott kiadása.

Ezzel rá is térek a szóbeliség (mert az egyházatyáknál még bizonyosan fontos tényező a memóriában tárolt bibliai szöveg) és az írásbeliség után a digitális korra.

Évtizedek óta használunk olyan digitális eszközöket és alkalmazásokat, melyek a Biblia szövegét rögzítik, tárolják, kezelik. Csak a tudományos munkában legelismeretebb három program-csomagot említem meg, az Accordance, a BibleWorks és a Logos szoftvereket.¹² Ezek a Biblia-szövegeken túl számos kommentárt, szótárt, lexikont és egyéb segédanyagokat tartalmaznak, de most kizárólag a bibliai szövegekről fogok beszélni, azoknak is a konkordáns szövegértés szempontjából történő alkalmazhatóságáról.

Mindhárom programban a héber és a görög kritikai kiadások főszövege mellett valamilyen formában a szövegvariánsok kezelése is meg van oldva, egyre több kézirat esetében nem csak átírásban, hanem a digitalizált képen követhető a szöveg.

¹² Az egyes szoftverekhez lásd a honlapjukat: www.accordancebible.com, www.logos.com (a Bibleworks 2018. június 15-tel beszüntette a szoftver fejlesztését és forgalmazását, lásd www.bibleworks.com). A fejlesztők által a honlapokon hozzáférhetővé tett információkon túl (leginkább: <https://www.accordancebible.com/Documentation>) lásd még AUBREY, Michael G.: *New Testament Greek Syntax Databases: Retrospect and Prospect*. https://www.academia.edu/12073252/New_Testament_Greek_Syntax_Databases_Retrospect_and_Prospect.

De most nekünk nem csak az adatok mennyisége és tisztasága fontos, hanem ezek elérhetősége is.

Hogyan működik tehát e programokban a konkordancia?

A legegyszerűbb formája ennek az, amikor egy konkrét szót, szóalakot keresünk egy szövegben. Ilyenkor egymást meghatározott sorrendben követő karakterek halmazát keressük egy nagyobb karakterhalmazban. (A szövegek tárolásának technikai részleteit a fejlesztő cégek nem adják ki a felhasználónak, így az ellenőrizhetőség tudományos kritériuma a felhasználó szintjén nem adott.) Kiválasztunk egy vagy több szöveget, azaz egy vagy több olyan adathalmazt, melyek ugyanazt a nevet viselik, mint nyomtatásból ismert párjaik, beírjuk a keresett szót, akarom mondani karakter-sort, és indulhat a keresés.

De még mielőtt megnyomnánk az enter billentyűt, időzzünk el egy kicsit a kiválasztott szöveg mibenlétén. Kezdjük rögtön a magyar fordítással (itt megjegyzem, hogy ez csak a Logos és a Bibleworks szoftverében érhető el)! A Károli-fordítás 1908-as revíziójának valamelyik kiadását vették alapul a digitális szöveg előállításakor, ám a digitális szöveg nem egyezik egyik nyomtatott kiadással sem. A szöveg ugyanis nem a magyar ABC-nek megfelelő karakterekkel került kódolásra, hanem az angol ABC-ből hiányzó betűket valami hasonló vagy nem is hasonló karakterrel helyettesítették. Ez nem pusztán a szépérzékét zavarja, de ezeknél a kereséshez szükséges karaktorsor begépelése is szinte lehetetlen, és mivel a kis- és nagybetűk esetén nem azonos karakterrel helyettesítették őket, a keresés eredménye is megbízhatatlan. Ez a példa ugyan szélsőséges, de rávilágít arra, hogy a nyomtatott szöveg és az azonos nevű adatbázis nem identikus, nem azonosítható egymással.

Az Újszövetség görög szövegénél a digitális állomány ugyan nagy pontossággal egyezik a kritikai kiadás főszövegével, de amíg a nyomtatott anyag a szöveg mozgásban létét mutatja a főszövegben hemzseggő kritikai jelzések és a kötet terjedelmének mintegy negyedét-harmadát kitevő szövegvariánsok tömegével, addig a digitális állomány sterilen a szövegekritikai munka végeredményét használja. Így például a Miatyánk végén hiába keresnénk a görög szövegben: ὅτι σου ἐστὶν ἡ βασιλεία καὶ ἡ δύναμις καὶ ἡ δόξα – „mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség”. A nyomtatott anyagban még rásiklik a tekintet, a kereső számára viszont egyszerűen nem része a szövegnek.

De lépünk tovább a gép által kínált keresési lehetőségekben. Számos Biblia-szöveg esetében módunk van arra, hogy ne pusztán karaktorsorokként keressünk meghatározott szóalakokat, hanem a szöveget oly módon is rögzítették, hogy az írott szöveg betűit nemcsak szóköztől szóközöig tartó egységekben, szavakban azonosíthatjuk, hanem szavaknál kisebb, önálló jelentéssel bíró nyelvi egységenként, morfémákként is. Leegyszerűsítve a képet, a szöveg rögzítésekor a nyelvi elemzés eredményeként meghatározták a szótöveket és az egyes toldalékokat, így lehetőség nyílik arra is, hogy egy szónak minden, vagy csak bizonyos alakjait keressük meg.

Ez a keresés már nem a szövegben történik, hanem a szövegen végzett nyelvi elemzés eredményében. A szöveg és a morfológiai információkkal taggelt, most hadd

magyarítsam így: „tagolt” szöveg viszont nem azonos. Az egyik szöveg, a másik pedig egy adott grammatika rendszernek megfelelően értelmezett szöveg. Azért tartom fontosnak ezt a különbségtételt, mert az egyháztörténetben számos példát látunk a Biblia szövegének ilyesfajta értelmezett szövegre történő felcserélésével. (Ami nem feltétlen elvetendő, csak eközben ne áltassuk magunkat a forrásokhoz való visszatérés humanista eszméjével.) Az egyik ilyen esemény volt a maszoréták magánhangzójelekkel és a mondat tagolását jelző hangsúlyjelekkel kiegészített héber szövegének elfogadása, amely a mássalhangzós szöveg tág értelmezési lehetőségét szűkítette le egy értelmezési hagyománynak a szöveghez, a szövegbe történő rögzítésével. Érdekes adalék, hogy éppen az a vallás, amelynek értelmezési hagyománya így belekerült a szövegbe, a mai napig a csak mássalhangzókkal lejegyzett szöveget használja Szentírásaként.

Hasonló, az értelmezés lehetőségét talán kevésbé korlátozó szövegváltoztatás volt az, amikor a görög kéziratok szóközök és többnyire mondattagoló írásjelek és hangsúlyjelek nélkül lejegyzett szövegét a másolók, majd a kiadók szavakra tagolták, mellékjelekkel értelmezték, és versekre osztották fel. Ma az így létrejött kritikai kiadást tekintjük mérvadónak, istentiszteleti és kegyességi célra használt anyanyelvi fordításainknak is ez az alapszövege.

Ezzel el is jutottunk a harmadik keresési lehetőséghez. A szöveghez ugyanis nemcsak morfológiai információkat kapcsoltak, hanem – a Logos és az Accordance programokban önálló fejlesztéssel – mondattani, szintaktikai információkat is.

A Logos szoftverénél azonosíthatóan Thomas Payne generatív rendszerét használják a szintaktikai elemzés során, az Accordance-ban is hasonló szintaktikai kategóriákat találunk, de ott egyszerűen csak „a nyelvészek által használt sztenderd fogalmak”-ként határozzák meg ezeket; és a BibleWorks mondatszerkezet-ábrázolásra szolgáló felülete is az angol-amerikai generatív grammatikákból ismerős ábrázolási módokat kínálja fel.

Ez a generatív grammatikai rendszer a mondatelemzésben az amerikai strukturalizmus elemzési módját követi, de attól eltérően megkülönböztetnek a grammatikai szerkezet mögött egy ún. mélyszerkezetet is, például hogy az „Állni látszék az idő.” mondat mögött tkp. két mondat van: „Úgy látszék, hogy az idő áll.” Az elemzés kategóriáiban megjelennek ugyan a hagyományos grammatika mondatrész-megnevezései is, de ezek nem a szó mondatban betöltött szerepére használatosak, hanem az összetevők egymás közti viszonyát írják le.

A szintaktikai kategóriákra történő keresés azokban az esetekben nyújthat közvetlen segítséget, amikor a pusztá szóalak keresése olyan nagyszámú találatot eredményez, melynek további szűkítése szükséges, például egy személynév esetében olyan előfordulásokat kereshetünk, ahol ő az adott szerkezet alanya.

Ez a felület kínál fel olyan szűkítési lehetőségeket, melyek a generatív szintakxis „modifier”, „módosító” kategóriájába tartoznak – ez közelítőleg a hagyományos nyelvtan „bővítmény” fogalmának felel meg. A keresett kifejezéshez megadhatunk személyt, dolgot, helyet, amely alanyként, tárgyként vagy meg nem határozott módon kapcsolódik ahhoz. Ily módon nemcsak egymástól meghatározott távolságban

lévő szavak együttesét találhatjuk meg, hanem azokat az igeverseket, amelyekben a keresett szavak egymással szintaktikai kapcsolatban állnak. Láthatjuk, hogy a bővítésmények a szavak jelentése alapján vannak osztályozva (személy, dolog, hely), tehát a szöveg alapegységeit ilyen módon is meghatározták és jelölték.

Sokkal fontosabb keresési lehetőséget kínál azonban egy másik kiegészítő adattípus, mellyel ellátták a szöveget: a szó szemantikai szerepét meghatározó címkézése a szövegnek. Két-típusú információt kínál ez a keresés. Az első típusa a generatív grammatikában az összetevőknek az ígéhez való viszonyát leíró kategóriák, ezek többnyire fedik a hagyományos nyelvtanok mondatrészi alkategóriáit, például a határozókból ismert idő, hely, ok, cél, mód stb. kategóriákat, kiegészítve a cselekvő, illetve szenvedő személy vagy dolog kategóriával. Láthatjuk, hogy itt szintén a jelentéshez kapcsolódó címkékkel értelmezett szöveg jelenti a keresés alapját. A második adattípus azt rögzíti, hogy egy adott ígéhez milyen cselekvők kapcsolódnak, avagy a cselekvés kire irányul. Az előbbi a mondat mélyszerkezetéhez tartozó kategóriákat jelenti, míg az utóbbi a felszíni, grammatikai szerkezet kategóriái.

Végül megérkeztünk a szöveg karakteralapú keresésétől legtávolabb eső kereséstípushoz, a jelentésalapú kereséshez. Ez egy a Louw–Nida *Greek-English Lexicon of the New Testament*hez hasonló adatbázisra épül, de itt angol, héber, arám és görög szavakat kapcsoltak össze 1500 „jelentés” köré. (A Louw–Nida mintegy 25000 jelentést dolgoz fel, nagyjából 5000 görög szóhoz kapcsolódóan.) Ez a lexikon abban különbözik egy szótártól, hogy nem egy szó különféle jelentéseit határozza meg, hanem a különböző szavak jelentéseinek a viszonyát próbálja elhelyezni egy jelentéstartományon belül.

A felhasználó oldaláról nézve ez az adatlap lehetővé teszi, hogy ne csak egy szótári egységet, hanem azon belül annak egy konkrét jelentését kereshessük meg, illetve, hogy egy angol szóval jelölt jelentésmezőhöz kapcsolódó egy, több vagy akár minden bibliai kifejezést és azoknak minden előfordulását megtaláljuk.

Úgy tűnik, eljutottunk oda, hogy Órigenéshez hasonlóan konkordáns szövegértésünk már nem pusztán szavakhoz kötve működik, hanem a mentális lexikont gépesítve, immár jelentésekhez kötve is.

Időzzünk el egy kissé ezen a ponton, és vizsgáljuk meg, hogyan is működik ez a keresés! A rendszere Saussure strukturális szemantikájából indul ki, mely a szavak jelentését részben az egymáshoz való viszonyuk alapján határozza meg, de a jelentésmező meghatározásában jelentés alatt Saussure-rel szemben a valóság egy szegmensét értik, és nem a gondolati tartalmat. A színek megnevezésének jól ismert példából ez világosan látható: köztudott, hogy az egyes nyelvek eltérően osztják fel a színskálát, és amit az egyik nyelv egyetlen színeként nevez meg, azt a másik árnyalatonként eltérő megnevezéssel illet, jóllehet a fény látható színtartománya minden ember számára közel azonos. A példából is világos, hogy jelentésmezőnek a kromatikus spektrum fizikai valóságát tekintik.

A szoftverben lévő lexikon azon a „szemantikai mező”-elméleten alapul, amely szerint az egy jelentésmezőhöz tartozó fogalmak között a jelentések egymás általi

meghatározottsága nagyon erős, míg az eltérő jelentésmezőkhöz tartozó fogalmak gyakorlatilag függetlenek egymástól. Az elmélet másik alapelve e jelentésmezők nagyfokú egyezése a különböző nyelvekben, amely egyezés az adott nyelvek kifejezéseinek a szintjén már nem figyelhető meg. Így kapcsolhatták egybe az angol–görög–héber kifejezéseket egy jelentésmezőbe.

Az egyes jelentésmezők meghatározásában nincsen objektív kritérium. A jelentésmezők egy jelentéstartományon belül határozhatók meg, mint például a JOG, SZÁMÍTÁSTECHNIKA vagy POLITIKA, ezeket úgy lehet elképzelni Wittgenstein nyomán, mint a nyelvi játék egyes tereit, ahol a szavak sokféle jelentését a használat tere megszüri. A „vírus” szó egyértelmű jelentéssel bír a biológiában, és egyértelmű jelentéssel bír a számítástechnikában, de az egyértelműség csak a jelentéstartományon belül adott. A másik meghatározó tényező a corpus. Ennek korlátozott terjedelme elvileg lehetővé teszi minden bibliai jelentés elhelyezését a jelentésmezőkben.

A jelentésmezők meghatározását a VALLÁS jelentéstartományán belül a valóságból kiinduló jelentésszemlélet nehezíti. Minthogy itt csak „tükör által, homályosan látunk”, gyakorlatilag visszakényszerülünk a saussure-i modellhez: annyit tudunk, amit a szöveg elárul magáról. Ezen a téren a szoftver Bible Sense Lexiconja meglehetősen inkonzekvens. Louw a maguk osztályozásáról azt írja egy helyen, hogy „a jelentések meghatározása és elrendezése belülről történt, úgy, ahogyan egy *koiné* görög anyanyelvű beszélő csinálta volna”. Ez az állítása azonban a felhozott példák ellenére aligha jelent többet annál, mint hogy a vallástörténészek által a szövegen kívüli információkból rekonstruált világkép alapján végezték el ezt a munkát.

Minthogy nem lehet szavaktól elválasztott jelentésekre hivatkozni, a kiindulópontot angol szavak jelentik. A lexikon lemmái, alapegységei ugyan nem azonosak a jelölésükre szolgáló angol szó vagy szavak jelentésével, de e jelentésmezők a világ amerikai-angol nyelvi képét tükrözik.

A fogalmak (jelentések) e rendszerben hierarchikus módon rendezettek (fű, fa, virág mind a növény fogalma alá tartoznak), mégpedig annak a világképnek megfelelően, amit az angolul beszélő amerikaiak, ezeken belül is feltehetőleg egy konzervatív *evangelical* irányzat képvisel. Ehhez a világképhez tartozik az is, hogy a felekezeti hovatarozás szinte lenyomozhatatlan, ez nekik hangsúlyozottan közömbös tényező, ami piaci alapon fejlesztett szoftvereknél persze érthető álláspont. A jelentésmezőkben kódolt világkép viszont elkerülhetetlenül meghatározza a Bible Sense Lexiconon alapuló szövegértést. Ez az adatlap az ember mentális információs térképének a szerepét veszi át. A probléma nem pusztán az amerikai-angol világkép globalizálásában rejlik. Sokkal inkább abban, hogy az ember saját egyedi nyelvhasználatában alakítja ki a maga mentális információs térképét, itt viszont egy hasonló szerepet betöltő másik rendszerrel találkozunk.

A mentális lexikon mintavételezése nagyon eltérő, van, hogy valaki egyetlen mondathoz kapcsol egy olyan erős valóságtapasztalatot, amely garanciaként szolgál neki a helyes megértésre. Az a rákból felgyógyult ember, aki betegsége során abba a mondatba kapaszkodott, hogy „minden gondotokat őreá vessétek, mert néki gondja

van reátok”, az a gondviseléshez az életben maradás, a gyógyulás tapasztalatát köti, és sem ő maga nem érzi szükségét annak, hogy ezen változtasson, sem külső hatások, újabb kontextusok nem lesznek képesek e megértést módosítani. Más viszont, aki azt érzi, hogy e szavak jelentéstelenül kavarnak a fejében, és nem tudja sem az általa megtapasztalt világhoz kapcsolni, sem abba belenyugodni, hogy e nyelvi valóságok nem a kézzelfogható világ tapasztalataihoz kapcsolódnak, az tovább kutat, és a nyelv, a szó világában próbálja újabb kontextusokkal pontosabban megérteni azt. Aki pedig megbékél azzal, hogy az e szavakkal jelzett valóság nem azonos más, földi szavainkkal jelzett, megfogható, ellenőrizhető valóságokkal, az pedig éppen azért kutatja az Írást, hogy ezt a másképp nem tapasztalható világot megismerje.

Összegezzük tehát, milyen lehetőségeket adnak e szoftverek a konkordantív szövegértéshez! A szóalakkeresés megtámogathatja egyre gyengülő memóriánkat. A kóssa emlékek, verstördékek gyorsan megkerülnek, ami persze tovább rontja az emlékezet esélyeit. (Lassan úgy járunk ezzel is, mint a telefonszámokkal. Tudtuk mindet, amíg rendszeresen tárcsáztuk őket, most már csak a telefon tudja őket.) A szótövek keresése általában feldolgozhatatlan mennyiségű információt ad, amit jól megválasztott paraméterekkel lehet kezelhetővé tenni. Ez az első pont, ahol az intuíció belép. Aki keres, az talál. De aki jól keres, az jó információt talál.

Órigenés példáján azt láttuk, hogy a konkordáns szövegértés a részletek és az egész folyamatos összevetéséből alakul ki. Erre ezek a szoftverek is lehetőséget adnak, ha a nyomtatott konkordancia mintájára, annak emelt szintű változataként használjuk, megőrizve a saját megértés felelősségét. A jelentés alapú keresés viszont konkurál a saját mentális lexikonunkkal. Ha annak ellenőrzésére, pontosítására vetjük össze a saját ismeretünkkel az adatbázis készítőinek hasonló lexikonját, hasznunkra válhat. Ha ráhagyatkozunk, elsorvad a sajátunk.

Milyen további tanulságokat vonhatunk le az elhangzottakból?

Miközben úgy látszik, hogy a Sola Scriptura győzedelmeskedik, és teljes erővel dolgozunk az Írás pontosabb megértésén és azon, hogy ez sokakhoz eljuthasson, egyre sűrűbbre szőjük az értelmezési hagyomány hálóját az Írás körül. Ahogy bekerültek a magánhangzók, a szóközök, a hangsúlyok és a központozás a kanonikus szövegbe, úgy kanonizálódik majd a szintaktikai és szemantikai elemzés is, hiszen a digitális szöveg már csak ebben a formában lesz kezelhető.

A szöveghez fűzött beláthatatlan mennyiségű információ – úgy tűnik – mind a megismerést, a kognitív befogadást célozza. Ezt fokozza a szoftver gyorsasága is, így nincsen időm a szöveggel, hogy megszokjam, hogy a maga valójában megismerjem. A Biblia szövege tehát információ, a befogadás módja pedig a megfelelő algoritmus megtalálása volna? Azt gondolom, hogy ez ὄβρις, γόγ. A testet öltött Ige mindig személy marad, akkor is, ha írás formájában adja elénk magát.

Az egyre több részlet ugyanezt a képet pontosítja. Azért töltök időt a szöveggel, mert szeretem. És minél többet olvasom, kutatom, annál inkább szeretem. Ma sokkal többet nem értek benne, mint húsz éve. Minden megtalált válasz újabb kérdésekre nyitott utat. Mégsem ismerem kevésbé.

Dilthey nyomán a hermeneutikában a megismerés két típusát különböztetik meg, a természettudományok úgymond „objektív” megismerését (*erklären*), ami a dolgok valóságának feltárása, és a szellemtudományok „szubjektív” megértését (*verstehen*). A Biblia értelmezésében ilyen objektív „tényfeltárásnak” gondolták és gondolják sokan ma is a kritikai eszköztár használatát, melytől elválasztották a szöveg megértésének szubjektív folyamatát. Amint írásom elején is jeleztem, én nem hiszek ilyesfajta objektivitásban. Egyrészt a nyelvtan maga is a szövegbe kívülről bevitt információ. Másfelől a nyelv legridegebb grammatikájában is ott van annak az arca, akitől tanultam. És az, aki a szövegben végül meglátja az abban jelenlévőt, az a szöveg legelemibb részleteiben sem lát mást. Mert az értelmezés nem egy objektív valóság feltárása, hanem mint István vértanúnál, az Atya jobbján álló Fiú meglátása, és az arról való tanúskodás. Ez pedig csak a Lélek ihletésével lehetséges.

The Role of Concordative Understanding in the Interpretation of the New Testament in the Patristic Period and in the Age of Softwares for Text Analysis

In this article I proceed from two examples: I describe an important element of the Ancient Church's biblical interpretation. This method is based on the examination of expressions scattered throughout the Holy Text, which however can be collected around certain concepts that mutually interpret each other. In the next place, I follow up with describing modern tools, text analytical Bible softwares that can be used akin to the ancient practice of concordative interpretation. Through the introduction of these two examples, I try to describe the interpretative frames of both that determine our understanding of the Bible.